

УДК 31.316.733

**Постреволюційний стан релігійної свідомості українського соціуму:
меланж-ефект в очікуванні біфуркації**

К.В. НАСТОЯЩА

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: kvitka_2177@mail.ru

Авторське резюме

У статті автор, аналізує наявну динаміку релігійної свідомості українського соціуму крізь призму її основних маркерів – ціннісних конфігурацій. Так, він ґрунтовно доводить, що унікальністю української «революційної» конфігурації ціннісної сфери стало те, що основою актуалізованих під час Революції Гідності цінностей Самостійності і Ризику-Новизни залишалась Традиція, яка переважно базується на слідуванні цінностям традиційного світогляду, тобто значимій ролі церкви і особистісної віри. В цьому принципова відмінність «революційної» конфігурації цінностей Майдану від тотожних зразків західно-європейських країн, на які орієнтується сучасний український соціум, і де Традиція все більше втрачає значення, а релігійна потреба заміщується ідеологією громадянської відповідальності, екологічної свідомості, соціальної активності. Для розуміння і пояснення різноспрямованих тенденцій у релігійній свідомості і віддзеркалюючої її ціннісної сфери, автор залучає концепт культурної традиції і відстоює позицію, що заявлений концепт може поставати адекватним інструментом соціокультурного аналізу ціннісних конфігурацій і їх динаміки, в умовах зокрема вітчизняних постреволюційних соціокультурних реалій.

Ключові слова: релігійна свідомість, ціннісний вектор, культурна традиція, креативна складова, консервативна складова, маркокультурні моделі.

**Post-revolutionary religious consciousness of ukrainian society: melange effect
for waiting bifurcation**

K.V. NASTOYASHHA

National aviation university, Kyiv, Ukraine, E-mail: kvitka_2177@mail.ru

Abstract

The article analyzes the existing dynamics of religious consciousness of Ukrainian society through the © К.В. Настояща, 2015

prism of its main markers - value configurations. So, the author proves that the uniqueness of Ukrainian «revolutionary» configuration value sphere is that the basis of updated during the Revolution of Advantages values of autonomy, Risk and Novelty remains tradition, which is mainly based on the following values of the traditional worldview, i.e significant role of the church and personal faith. There is a fundamental difference between «revolutionary» configuration of Maidan's values and identical samples of Western European countries, in which is oriented a modern Ukrainian society, and where tradition is increasingly losing its importance and religious ideology replaces on the civic responsibility, environmental awareness, social activity.

To understand and explain different trends in religious consciousness and its value, the author uses the concept of cultural traditions and defends the position that the claimed concept may appear an adequate tool of sociocultural analysis of value configurations and their dynamics, particularly in terms of domestic post-revolutionary cultural realities.

Keywords: religious consciousness, value vector, cultural tradition, creative component, conservative component, macrocultural models.

Постановка проблеми. Маркером суттєвих трансформацій у соціально-ціннісній сфері за всю історію людства, навіть за обставин тотальної секуляризації є й буде релігійна свідомість. Характер подій, які розпочалися під час революції Гідності і відбуваються й зараз у релігійно-церковному середовищі, свідчить про зміну диспозицій ціннісних векторів у цій сфері. Відокремлення ідеї «руського світу» в його агресивній експансуючій версії від власне догматів православ'я і християнських заповідей створило надзвичайне соціальне напруження у цьому середовищі, запусивши механізм суспільного переосмислення і трансформацій. Безумовно, що цей процес є болючим, однак позитивом є те, що катарсис і вивільнення теж неминуче. Посилена потужним традиціоналізмом, з одного боку, і потребою революційного переосмислення і позбавлення політично-духовної залежності – з іншого, релігійна свідомість у сучасній ситуації проживає внутрішній конфлікт, що породжує меланж-ефект – стан, у якому масова свідомість вирішує надзвичайно складну задачу – робить спробу відокремити «своє» аутентичне від «свого» історичного, визначити долю і роль кожного такого «свого», давши йому суспільну оцінку і віднайшовши (або не віднайшовши) йому соціальне справедливе місце в «єдиному домі».

Однак ця революційна ситуація є одним з ситуативних, зовнішніх процесів у цій сфері, процесів, які однозначно матимуть як позитивний, так і негативний резонанс, як конструктивні, так і деструктивні наслідки. Але в будь-якому випадку він закономірний і неминучий, а відтак є і потрібним суспільству, тобто соціально виправданим з позиції запобігання поширенню ентропійних процесів у геометричній прогресії. Саме процес «розмеланжування» може стати і поштовхом до суспільного переосмислення ролі церкви в соціумі, її реального значення і місії. Маючи в особі керівництва православної церкви РФ наочний приклад того, як церква може далеко відійти від християнських чеснот, на які має спиратися, українське суспільство набагато критичніше приглядається до стану українського православ'я. «Симфонія влади», яка знаходить прояв у спів-

дружності влади світської і духовної в Росії є особливістю виключно євразійського менталітету і відповідно його історичного досвіду, для якого є характерним також сакральний патерналізм і колективізм. Небезпека потрапити у наслідку домінанти цих двох особливостей, при підтримці правлячої ідеології, у кривавий тоталітаризм є наразі актуальною саме для Росії, що підживлюється і її багатотрагедальною історією.

Однак цей виклик щодо оновлення української церкви є далеко не останнім. І не самим складним. Знявши і відокремивши «своє» від не «свого», на що піде ймовірно не один рік, а можливо і десятиліття, українська церква (матимемо під цим поняттям сукупність різних конфесій, представлених в Україні) зіткнеться з викликом більш глобальним і набагато більш серйознішим. Власне латентні тенденції цього впливу вже є наочними, адже надалі можна очікувати більш тотальної і кардинальної революції релігійної свідомості, яка трансформуватиме сутність («харизматичні змісти», А. Ейзенштадт, «кордонні значення», К. Ріккерт) релігійного світогляду, а не тільки форму релігійних практик і політичну приналежність релігійних інституцій.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні вивченню релігійної свідомості присвячені як праці релігієзнавців (Л. Філіпович, А. Колодного) так і соціологів - Л. Рязанової, Л. Бевзенко, М. Паращевіна, Н. Дудар та багатьох інших.

Мета дослідження – аналіз динаміки релігійної свідомості українського соціуму, оцінка тенденцій і перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що динаміку розвитку сучасної цивілізації навряд чи можна визначити однією характеристикою, власне як і означити ці зміни як розвиток. Питання не тільки в тому, що апологети постмодерної парадигми давно «відправили це поняття в історичний музей», а ще і в тому, що різновекторність і динаміка соціальних змін скоріше нагадає потужну флуктуацію, яка чим далі тим більше набирає обертів, стаючи подібною на загальнопланетарну глобальну центрифугу. Звісно мова йде

про ті суспільства і етноси, життєдіяльність яких вписана в координати існування глобальної ойкумени, охоплюючої простір суспільств модерного і постмодерного типу. Саме в означеному просторі і триває ціннісна динаміка різних суспільств з тим чи іншим вектором змін, які важко назвати еволюційними з огляду на зворотні тенденції в тих чи інших спільнотах. Мова йде про тотальність процесу секуляризації, яка вже фактично призвела до руйнації релігійних інституцій на Заході. На противагу ж цьому саме там, в постмодерних суспільствах, зокрема західноєвропейських, триває актуалізація і поширення постматеріальних цінностей, акцентуючих тему екологічної свідомості і соціальної відповідальності. Відбувається як можна означити це, процес секулярного заміщення релігійної потреби громадською відповідальністю, екологічною свідомістю, активною соціально-політичною позицією тощо.

Ареал розповсюдження цієї ціннісної домінанти активно триває в напрямку і східноєвропейських країн Євросоюзу, де частково зберігаються традиційні ціннісні вісі модерного суспільства. Поки це становище не є характерним для України, де поки значимий компонент превалюванням традиційних цінностей. Однак потужна динаміка останніх політичних подій вже активно конструє нову ціннісну реальність. Зіставляючи дані досліджень ціннісних конфігурацій європейського континенту, проведених за методикою Ш. Шварца за 2008-2012 роки (М. Руднев, В. Магнум), ми бачимо, що в цілому населення території України серед десяти базових цінностей на перше місце висуває Безпеку, потім слідує цінності турботи про людей і природу, тобто Доброзичливість і Універсалізм. Далі йдуть дві консервативні цінності – Конформність і Традиція, а також Самостійність. Передостаннє місце ділять цінності Влада-Багатства і Досягнення, на останньому – Гедонізм і Ризик-Новизна. Якщо порівняти цю ціннісну ієрархію з російською, за означений час, ми не знайдемо великих відмінностей. Більш того, така ж або дуже схожа ієрархія цінностей типова й для Польщі, і для багатьох інших східноєвропейських країн. Тому важко навіть визначити до кого з сусідів Україна тяжіла більше [1].

Але ціннісна сфера під впливом сучасних активних політичних подій відчула істотні зміни, які за умов зовнішньої агресії вірогідніше за все триватимуть у напрямку означеному революцією Гідності (Самостійність, Ризик-Новизна) і хоча, звісно, ці зміни не відбуватимуться швидко, в силу колосальної інертності ціннісної сфери – зрозуміло одне – вони незворотні. Унікальністю саме української ситуації стало те, що основою актуалізованих під час революції Гідності Самостійності і Ризику-Новизни залишалась Традиція, яка хоча частково і корелює з Безпекою, Стабільністю,

Комфортом, Достатком і Гедонізмом, але переважно ґрунтується на слідуванні цінностям традиційного світогляду, тобто значимій ролі церкви і особистісної віри. В цьому принципова відмінність «революційної» конфігурації цінностей Майдану від зразків західноєвропейських країн, де Традиція давно «не в пошані» [2]. Така ситуація, крім того, що є унікальною, одночасно є й безперечним свідченням того, що новий вектор ціннісної сфери не є запозиченою, нав'язаною інновацією, а є самостійним, креативним етапом розвитку автентичної культурної традиції, її навіть закономірним рухом з огляду на планетарну динаміку. Варто відзначити, що цінності Безпеки, Стабільності і Комфорту нікуди не ділись – вони так само залишились значимими поза межами Майдану і особливо в східних регіонах. Але стан повної безпеки і спокою в країні навряд чи їх знову введе на перші позиції, як було до революції, тоді як акцентуація цінності Традиції, як цінності, яка ефективно реалізувалась, навряд чи швидко втратить актуальність.

Адже з точки зору аналізу динаміки релігійної свідомості вищезначена конфігурація цінностей цікава для нас тим, що український соціум мовби і наближаючись до зразків західноєвропейської ціннісної сфери, принаймні орієнтуючись на них, залишається в межах своєї культурної традиції. Більше того, революційна ситуація не просто «оголює» «харизматичні змісти» української культурної традиції, вона їх актуалізує, позиціонує як домінантні і значимі, звільняючи від інокультурних, хай і історично-виправданих нашарувань. Зокрема, одна з центрових позицій у цій актуалізації займає цінність віри у Бога. Причому в «українському варіанті» на відміну від західноєвропейських диспозицій вона ніяк не входить в опозицію з активною громадянською позицією. Навіть навпаки. Можна стверджувати, що українська революція Гідності – це перемога Духу над байдужістю, перемога активної віри над егоїзмом, міщанством, безвір'ям. Отже, віра в Бога для українців не просто актуалізувалась – вона стала основою їх пасіонарного руху, активної громадянської позиції, демонстративного патріотизму, здатності до самопожертви, гуртовності. Означена динаміка власне і демонструє озвучене вище твердження про те, що, незважаючи на тотальність революційних процесів, культурна традиція зміцнюється, посилюючи відцентровий рух, що є проявом як власне актуалізації, так і самозахисту.

Такою є релігійна свідомість сьогодні – вона є активною, критичною, соціально задіяною, що однак не відміння подальшого впливу на неї з зовнішньокультурного простору. І якщо для подолання постколоніального синдрому знадобляться роки, то до прийняття глобального виклику світової секуляризації релігійна свідомість українського соціуму ще

неготова. У цьому сенсі, для оцінки перспектив розвитку ситуації доцільно звернутися до неодноразово тут згаданого концепту культурної традиції, який ми не можемо не розглянути детальніше, адже в межах вітчизняної соціології цей феномен здебільше корелює з визначеннями чогось апріорно стабільного, консервативного, незмінного, маючого іноді і негативну конотацію застарілого і архаїчного. Тому, спираючись на концептуальні напрацювання як Е. Шилза, С. Ейзенштадта, так і сучасної традиціології (етнології, культурології, соціальної психології), ми намагатимемося виділити ті характерні особливості цього явища, які ламають усталений стереотип і є безперечно результативними з позиції соціологічної концептуалізації і розуміння динаміки. Отже, саме заявлений підхід до традиції видається нам більш адекватним саме з огляду, як сучасні соціокультурні реалії, оскільки саме він виступає доцільним інструментом пояснення неодноразової динаміки ціннісної сфери і процесів у релігійній свідомості українського соціуму.

Так, на рівні макроаналізу об'єкта, культурна традиція являє собою: транчасовий, багатолінійний, гнучкий, креативний процес (або сукупність інноваційно-інституціоналізаційних процесів), що обумовлює змістовну цілісність культури (культурної системи, культурного організму) в динаміці постійного самовідтворення комплексу власних адаптивно-захисних функцій. Додамо лише, що характер цього процесу в свою чергу обумовлюється внутрішньою будовою традиції. А саме особливостями її структурної організації, як наявності:

1) «центральної зони культури» символічної матриці, ядра культури, яка локалізує у собі її «харизматичні змісти» (С. Ейзенштадт), або «кордонні поняття» (Г. Ріккерт), «тканина значень» (К. Гірц);

2) двох однопорядкових складових традиції – креативної та консервативної, між якими постійно точиться функціональний конфлікт, який відтворює динаміку означеного процесу і є механізмом саморуху культурної традиції (саме ці складові традиції були виділені ще культурологами-східознавцями в шістдесятих роках минулого століття і покладені в основу культурологічної концепції культурної традиції).

Так, структура культурної традиції представлена двома комплексами компонентів: динамічним, або функціональним (креативна та консервативна складові) та статичним, або змістовним («ядро культури», її символічна матриця), кожен з яких також має свою будову.

Можна казати, що саме «завдання» відтворення певного «сакрального», «харизматичного» змісту центральної зони культури є сенсом

існування культурної традиції як такої, виступаючи і вихідною її функцією[3]. Так, значення символічної матриці культури, відтворюючись функціонуванням культурної традиції виходять за межі останньої, впливаючи на перебіг різноспрямованих соціальних процесів у суспільстві. Саме вплив культурної традиції на соціальні процеси, а відтак і на структуру простору, є предметом нашої уваги, адже культурна традиція уявляється як комплекс інноваційно-інституціоналізаційних процесів.

Тому, оцінюючи зовнішню будову сучасної вітчизняної культурної традиції ми можемо говорити про цілісні культурні моделі як окремі макрокультури, які мають відповідну репрезентацію у ціннісній сфері, завдяки чому власне і відскановуються. Всі вони у сукупності складають єдину культурну традицію певного суспільства і власною взаємодією відображають функціональний конфлікт її складових (креативного і консервативного чинників).

У цьому контексті вітчизняна культурна традиція утворюється такими окремими макрокультурами, як матричною актуальною (українська національна культура), актуальною накладеною (російська національна культура), накладеною меморіальною (радянська культурна модель), інокультурними актуальними – європейська і світова (глобалізаційна) макрокультури. І якщо радянська культура є вже меморіальною, вплив російської буде масштабно обмежений внаслідок революційних подій, то глобальна світова макрокультура тільки посилить свій тиск, зокрема продовживши вплив на світоглядну складову релігійної свідомості. На рівні ж пересічного українця і мас-культури світова макрокультура є уособленням сукупності глобалізаційних тенденцій (американізація, масовізація, секуляризація), які привносяться світовою ойкуменом (У. Гарнерсон) на наш периферійний для неї простір.

Вплив цієї глобальної макрокультури позначається, перш за все, не через зовнішню наявність легітимні процеси і реалії як політичного, так і соціально-економічного характеру, в яких Україна постає знову «молодшим» і, однозначно, «слабшим» партнером, а завдячуючи процесам латентним, внутрішнім, орієнтованим на соціокультурний, духовний шар суспільства, тобто власне торкається релігійної свідомості.

Так, за даними центру Розумкова за останні 10 років кількість віруючих в Україні, як і довіра до церкви значно зросла (зокрема, кількість українців, які визнають себе віруючими, за останні 10 років збільшилася на 13% – з 58% до 71%, натомість зменшилася кількість тих, хто не визначився (з 23% до 12%), та невіруючих (з 12% до 8%)). Причому до православних себе відносять 68% українців, до греко-католиків – 7,6%, до євангельських християн (протестантів) – 2%. Інші віроспові-

дання об'єднують менше відсотка мешканців України. Таким чином, до матричних для нашої культурної традиції, релігій себе відносить більше половини опитаних. Позитивним є і значне збільшення за останні 10 років громадян на Півдні і Сході України, які традиційно були значно менш релігійними на відміну від Заходу України (цікаво, що кількість віруючих також зросла за рахунок Півдня – з 49% до 71%). Зросло за останні 10 років і релігійне виховання в сім'ях – з 11% до 17%. Важливо, що 59% опитаних визнають моральний авторитет церкви, а довіра до священнослужителя в суспільстві є досі найвищою (нарівні з учителем) [4].

Однак статистика відвідувань церкви і участі у релігійних практиках доводить, що для більшості опитаних їх релігійна приналежність – є чисто декларативною і номінальною. Одночасно з цим дослідники фіксують збільшення типу «секулярного, партикулярного віруючого» – носія синкретичної свідомості, часто прихованого прихильника руху Нью-Ейдж і домінування компенсаторної і рекреаційної функцій релігії, на противагу виховної і соціалізаційної [5-6].

Таким чином, ми хоча і можемо говорити про зростання за 10 років релігійності українців, але стверджувати, що вона є фактичною зарано. Враховуючи ж зростання здебільшого формальної, а не фактичної релігійності, можна припустити, що вагома частка тих, хто відносить себе до традиційних для України релігійних конфесій і 20% тих, хто не відносять себе до якоїсь конкретної конфесії, а позиціонують себе при цьому як людина вірує, взагалі світоглядно з великою долею ймовір-

ності можуть бути прихильниками, або адептами руху Нью-Ейдж, який на загал у світовому масштабі нараховує вже більше тисячі різноманітних культів, сект, шкіл і напрямків псевдонаукового, езотеричного, окультичного, неоязичницького, псевдохристиянського, синкретичного спрямування. В цих тенденціях власне і уособлюється вплив глобальної макрокультури. Адже після секуляризації релігійної свідомості до типу синкретичного, еклектичного варіанта, наступним кроком буде її деактуалізація, а іманентна психіці людини релігійна потреба буде заміщена ідеологією громадянської відповідальності, екологічної свідомості, соціальної активності.

Висновки. Саме на сьогодні в постреволюційний період реанімації і відродження країни, піднесення національної самосвідомості ці виклики виглядають другорядними і непевними, але час їде і в цих умовах українська культурна традиція, як багатолінійний, креативний процес усе інтенсивніше верифікує інокультурні інновації «харизматичним змістам центральної зони культури» (С. Ейзенштадт), чим детермінує потужні незворотні соціальні зміни, які переформатовують і ціннісну сферу нової України. Стосуватимуться вони і релігійної свідомості. Залишається сподіватись, що саме Україна, яка продемонструвала світові зразок сили Духу і жертвності під час революції Гідності зможе зацікавити світ і своїм унікальним національним варіантом відношення до релігії і значимості церкви, сутність якого в поєднанні здорового патріотизму і активною громадянською позицією з особистою вірою і повагою до своїх національних традицій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Братья или чужаки? [Электронный ресурс] / Виталий Лейбин, Валерий Вакарюк, Максим Руднев // Русский репортер. – 2014. – № 41. – Режим доступа: http://expert.ru/russian_reporter/2014/41/bratya-ilichuzhaki/
2. Радикалізовані європейці: цінності Євромайдану в порівнянні з європейськими. Інфографіка [Електронний ресурс] / О. Шостаковський / Українська правда. – 2014. – 14 січня. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/view_print/
3. Эйзенштадт С. Конструктивные элементы великих революций: культура, социальная структура, история и человеческая деятельность / С. Эйзенштадт // Альманах THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Т. 1, № 2. – С. 9-16.
4. Центр Розумкова. Соціологічні опитування: Культура: «З якими країнами Ви найбільшою мірою пов'язані за Вашими культурними і духовними орієнтаціями?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/socpolls.php?cat_id=143
5. Безнюк Д. Состояние и специфика современной религиозной ситуации в Беларуси [Текст] / Д. Безнюк. – К.: ИС НАНУ, 2006. – С. 123-129.
6. Бевзенко Л. Уявлення про дієві ресурси досягнення соціального успіху як фактор вибору стратегії соціальної поведінки [Текст] / Л. Бевзенко // Українське суспільство 1992-2010. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шультги. – К.: ІС НАНУ, «Азбука», 2012. – С. 307-317.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2014

REFERENCES:

1. Bratya ili chuzhaki? (Brothers or strangers?). *Russkiy reporter*. 2014. № 41. Mode of access: http://expert.ru/russian_reporter/2014/41/bratya-ilichuzhaki/
2. Radykalizovani yevropeytsi: tsinnosti Yevromaydanu v porivnyanni z yevropeys'kymu. Infografika (Radyka-

- lizovani Europeans: Euromaidan values in comparison with European. Infographics). *Ukrayins'ka pravda*. 2014. 14 sichnya. Mode of access: [http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/view_print//](http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/view_print/)
3. *Eyzenshtadt S.* Konstruktivnyie elementy velikih revolyutsiy: kultura, sotsialnaya struktura, istoriya i chelovecheskaya deyatelnost (Structural elements of the great revolutions: the culture, social structure, history and human activity). *Almanah THESIS. Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnyih institutov i sistem*. 1993. Vol. 1, № 2. P. 9-16.
4. Tsentr Rozumkova. Sotsiolohichni opytuvannya: Kul'tura: «Z yakymy krayinamy Vy naybil'shoiy miroyu pov» yazani za Vashymy kul'turnymy i dukhovnymy oriyentatsiyamy?» (Rozumkova Center. Public opinion polls: Culture: «What country do you most associated for your cultural and spiritual orientations?»). Mode of access: http://www.uceps.org/ukr/socpolls.php?cat_id=143
5. *Beznyuk D.* Sostoyanie i spetsifika sovremennoy religioznoy situatsii v Belarusi (Condition and specifics of the current religious situation in Belarus). K.: *IS NANU*, 2006. P. 123-129.
6. *Bevzenko L.* Uyavlennya pro diyevi resursy dosyahnennya sotsial'noho uspikhu yak faktor vyboru stratehiyi sotsial'noyi povedinky (The concept of effective resources achieve social success as a factor in choosing a strategy of social behavior). *Ukrayins'ke suspil'stvo 1992-2010. Stan ta dynamika zmin. Sotsiolohichnyy monitorynh*. K.: *IC NANU, «Azбука»*, 2012. P. 307-317.

Настояща Катерина Василівна – кандидат соціологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1
E-mail: kvitka_2177@mail.ru

Nastoyashha Kateryna Vasylivna – PhD in sociology, associate professor
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kyiv, 03680
E-mail: kvitka_2177@mail.ru